

УДК 37.013.77

ББК 74.0

Олена Хрущ

Василь Хрущ

ЕТНОПСИХОЛОГІЧНИЙ ТА ЕТНОВИХОВНИЙ ПРОСТІР В МОДЕЛІ СУЧАСНОЇ ГІРСЬКОЇ ШКОЛИ

Постановка проблеми. Моделювання навчально-виховного процесу відбувалося і сьогодні відбувається в залежності від низки важливих чинників. Серед них: потреби суспільства в освічених людях, рівень розвитку науки, освіти і культури країни, намагання вносити в зміст освіти найновіші здобутки сучасної науки і практики. Щоб модель успішно діяла і реалізовувалась на практиці необхідні висококваліфіковані кадри, що володіють інноваційними технологіями навчання і виховання, належна навчально-матеріальна база, сучасні інформаційно-комунікативні засоби тощо. Все вищезгадане вкрай необхідне, однак цього ще недостатньо, для формування бажань навчатися, для полегшення процесу засвоєння знань.

Помилка полягала в тому, що, розробляючи модель освітнього закладу від дошкільного до вищого, основна увага зверталась на освітній, науковий, економічний, суспільний розвиток країни і не брались до уваги етнопсихологічні та етнопедагогічні чинники, морально-духовні особливості етносу, рівень національно-культурного розвитку того середовища, в якому живуть і розвиваються діти.

В дошкільний період та в початковій школі діти готуються до сприйняття цілісних природничо-наукових і соціальних знань. Ефективність цього процесу залежить від опори на хоч незначний, але уже наявний у дітей попередній досвід, набутий ними у спілкуванні в сім'ї, з дорослими, з близькою, доступною і по-дитячому зрозумілою їм природою.

Звичаї і традиції етносу, спосіб його життя і господарювання, говірка і відносини, що наслідуються, засвоюються дітьми щодня і щохвилини є потужним засобом їх розвитку, поступового розуміння ними навколишнього світу і людських взаємин.

Тому модель сучасної школи немислима без врахування етнопсихологічної та етнопедagogічної складових.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема використання природного і соціального довкілля, етнопсихологічного і етнокультурного простору в справі навчання і виховання дітей досліджувалась багатьма вченими. Серед них розробники освітньої системи «Довкілля» – В.Ільченко, Т.Водолазька, К.Гуз, які створили модель національної школи, де в дітей формується ціннісне ставлення до природи, до себе, до світу. Сприяє цьому інтегрований курс «Я і Україна»: «Запитую Довкілля» (1-2 кл.), «Спостерігаю Довкілля» (3 кл.), «Досліджую Довкілля» (4 кл.), «Природознавство. Довкілля», «Пояснюю Довкілля» (5-6 кл.).

Як пишуть дослідники О.Мариновська, С.Юсипчук в процесі вивчення вищезгаданих предметів «здійснюється систематизація елементів знань дитини про своє середовище, життя, саму себе як невід’ємну частину довкілля на основі знання змісту загальних закономірностей природи – збереження, спрямованість самочинних процесів до рівноважного стану, періодичність процесів у довкіллі» [5, с.19-20].

Різні аспекти навчального, етновиховного та етнопсихологічного простору розглядали дослідники А.В.Толстоухов, Ю.О.Мелков, С.М.Ягодзінський в монографії «Філософія природи», Н.Ковчин «Психологічні закономірності інтегрованого навчання з природознавства», Л.Орбан, В.Хрущ в навчальному посібнику «Етнопсихологія», В.Мелешко «Формування інноваційної моделі навчально-виховного середовища сільської школи як засіб розвитку педагогічної системи», П.Лосюк «Гуцульська школа майбутнього» та ін.

Більшість з дослідників вважають, що в моделі сучасної школи суттєве місце повинна займати орієнтація на цілісне розуміння учнями природного і соціального середовища, єдності людини з природою та із своїм етносом.

Водночас аналіз багатьох джерел з проблеми навчально-виховного простору сучасної школи засвідчує, що в психолого-педагогічній науці ще не вироблено чіткої системи використання багатого етновиховного потенціалу кожної етнічної групи України.

Ми погоджуємося з думкою дослідників Б.Савчука і Г.Білавич, що «досі у вітчизняній науці не вироблено чіткої методології впровадження етнологічного підходу в практику освітньо-виховного процесу школи, не розв'язано низку питань, а саме: не з'ясовано місце етнологічної складової у змісті шкільної освіти..., не визначено критеріїв відбору і не здійснено відбір етнологічного змісту шкільних дисциплін, не визначено обсяг і зміст етнологічних понять і уявлень учнів, не з'ясовано методичні засади формування етнологічних знань учнів в окремих курсах тощо» [2, с.68].

Основний зміст статті. Проблема впливу довкілля на розвиток особистості дитини, її навчання і виховання не є новою в педагогіці і психології.

Дослідники найчастіше приділяли увагу вивченню впливів соціального середовища, сім'ї, школи, дорослих, однолітків, засобів інформації тощо на становлення і розвиток особистості учнів. Формуючому впливові сил природи, ландшафтно-географічним умовам, від яких, як правило, залежать спосіб господарювання людей, особливості їх життєдіяльності, звички, традиції тощо, залишались поза увагою вчених.

Сьогодні, в умовах пошанування людини як найвищої цінності держави і суспільства, людини як особистості, в світлі нових психолого-педагогічних підходів “дитиноцентризму”, цінностей “людинолюбства”, старі ідеологічні міфи про всесильний виховний вплив колективу, про

надуману “єдину історичну спільність”, про однакову рівність інтелектуальних, морально-вольових та інших можливостей, що, насправді є знеособленням особистості, відходять у небуття. Перед сучасними дослідниками відкривається можливість вивчати широку гамму різноманітних за спрямуванням і силою впливів на становлення людини, серед яких далеко не останнє місце займають природні впливи. Людина не лише витвір і частинка природи, але й її поцінювач, творець і охоронник.

Знана українська етнопсихолог М.Пірен пише: “Не викликає сумнівів і те, що кожен етнотип зазнає неабиякого впливу ландшафтно-кліматичного простору. За визначенням М.Гоголя географія зливається і становить одне ціле з історією народу. Звідси унікальний досвід самоорганізації буття різних народів, їх неповторного бачення і витлумачення світу. Незворотньої втрати зазнає ментальність нації, її духовність у результаті будь-яких проявів спотворення і руйнації природного середовища як осереддя національного життя” [6, 74].

Про незаперечний вплив природи на формування і розвиток особистості стверджує відомий вчений Г.Гачев: “Первинне, очевидно, що визначає обличчя народу – це природа, серед якої він виростає і творить свою історію. Вона – фактор постійно діючий. Тіло землі: ліс, пустеля, тундра, вічна мерзлота чи джунглі, клімат помірний чи з катастрофічними зламами, тваринний світ, рослинність – визначає і подальший вид праці (полювання, бортництво, скотарство – кочівництво, землеробство, торгівлю-мореплавство та ін.) і образ світу. ...Людина насичує собою оточуючу природу, своїми цілями освоює її і одночасно насичує себе, своє життя, побут, все своє тіло і, опосередковано, душу і думки – нею ” [1, 47-48].

Дослідники українського національного характеру часто пояснювали його особливості впливом природних факторів. Так на думку Д.Чижевського, на формуванні характеру української нації позначились

степовий ландшафт, що породжував, як море, ліс і гори, величність, а заодно і неспокій [11, 15-16].

Уроджену емоційність, ще більше пристрасність українського характеру як внутрішню (ендогенну) рису О.Кульчицький виводить із впливу прекрасної української землі – доброго, ласкавого, щедрого, плодючого чорнозему. На думку О.Кульчицького, така земля не може не впливати на підсвідомі структури психіки тих, хто на ній працює. “Завдяки вчуттю в краєвид людина зливається з ним внутрішньо”, “піднімається уявним внутрішнім зусиллям разом з узгір’ям вгору”[3, 48-65].

І.Рибчин, консолідуючись з О.Кульчицьким щодо впливу природних умов на розвиток емоційності українського характеру, показує залежність психіки людей від конкретних природно-кліматичних умов, та більше того, окремі відмінності в характерах жителів різних кліматичних зон він пояснює не особливостями їхньої життєдіяльності, як робить це більшість дослідників, а буквально впливом природно-кліматичних умов та особливостями пори року. Низинно-степове довкілля стимулює, на його думку, почуття піднесення і розширення власного “Я” до безмежності. Літня спека та морозна зима позбавляють степ чарівності і розвивають тугу, сум, пригніченість, самотність, тривожність. Звідтіля – апатія, індивідуалізм, непідпорядкованість.

Як і О.Кульчицький, І.Рибчин вважає, що м’якість і лагідність характеру мешканців українського лісостепу обумовлена м’якими формами залитих сонцем лугов. Звідсіля – інтимне ставлення до природи, доброзичливість стосовно інших.

Дещо інший характер, на думку І.Рибчина, формується під впливом лісів. У жителів лісової зони розвинуті романтичність, гармонійне співжиття з природою, що знаходить свій вияв у народній творчості, орнаментах художніх виробів, близьких до природи фарбах і звуках,

...характеризується сумовитістю та релігійним настроєм з уваги на понурий, темний вигляд тих лісів і гущавин [7, 21-22].

Ряд особливостей характеру жителів Карпатських гір І.Рибчин пояснює різноманітністю гірських краєвидів, буянням трав та світлотіней. Для таких умов не характерні апатія, туга, затяжна меланхолія. Тут швидкий танок, барвіста вишивка.

Емоційна імпульсивність і динамізм, життєрадісність і пристрасність мешканців гір, особливо гуцулів, на думку І.Рибчина, безпосередньо впливають з “жахливо-величного, динамічного вигадування стихій гірської природи”[8, 27-28].

На врахування активного впливу етносередовища у процесі моделювання розвитку сучасної школи звертає увагу віце-президент АПН України Олександра Савченко. В доповіді “Досвід моделювання шкільних систем, аналіз теорії і практики” зазначається, що необхідно переходити до “побудови системи мікро- і макро навчальних виховних і навчальних середовищ”[9,5].

Яким же є макросередовище, в якому працює школа населеного пункту зі статусом гірського? Дане середовище має ряд особливостей. Це і рідкорозселеність, і значне віддалення окремих участків та осель від школи, і специфічні особливості ведення господарства, до якого залучаються діти. Окрім цього це певні ризики, що викликаються такими катаклізмами як повені, зсуви, снігові замети, вітровії, бездоріжжя тощо. Все це не може не впливати на психіку, світосприймання і світорозуміння дітей, учнів, дорослих.

Вплив гірського ландшафту відчують у своїй діяльності і вчителі. Робота в невеликому, часто замкнутому колективі, відірваність від щоденного спілкування з багатьма колегами-освітянами, часто недостатня професійна, соціально-економічна і політична поінформованість, проживання у складних природних умовах – все це та інше призводить до

швидкого “старіння вчителя”, поступового зниження його професійної і соціальної активності.

До негативних чинників, що ускладнюють життя людей, діяльність вчителів та учнів відносяться такі, як: віддаленість...від залізничних станцій; відсутність у більшості населених пунктів газового опалення, малоземелля та брак достатньої кількості орної землі, відчуження від жителів Карпатського краю основних прибутків від лісокористування, занепад полонинського господарства, особливо традиційної галузі тваринництва горян – вівчарства, а також серйозні хиби та недоліки у веденні лісового господарства і лісокористування тощо.

Дослідження проблем навчання, виховання і розвитку дітей гірських шкіл – одна із складових поглибленого вивчення впливу гірського та етнічного простору на розвиток особистості.

Українські Карпати – багатий поліетнічний регіон. Тут, на верхів’ях гір проживають гуцули, в розлогих гірських долинах – бойки і лемки, на західних схилах Українських Карпат проживають добре організовані етнічні групи українських румун, угорців, словаків. Мова, культура, звичаї і традиції цих етносів та етнічних груп неминуче впливають на дошкільників, молодших школярів та формування особистості на загал. Особливості цього етнічного простору, в якому працюють школи, повинні мати місце в моделюванні школи майбутнього.

На основі вивчення соціально-економічних, геоетнологічних, ландшафтно-природничих і кліматичних умов та організаційно-педагогічних особливостей діяльності гірських шкіл є змога:

- виявити специфіку навчання, виховання і розвитку учнів в умовах гір;
- науково обґрунтувати принципи, зміст, форми і методи роботи гірської поліетнічної школи;

– розробити систему рекомендацій і заходів щодо підвищення ефективності її роботи.

Першочерговими завданнями науковців і вчителів загальноосвітніх гірських шкіл ми вважаємо:

– вивчення вихователями геопсихічних та геоетнологічних особливостей гірських жителів, традицій, звичаїв та обрядів і їх впливу на навчання, виховання та розвиток учнів в умовах гір;

– орієнтація учнів на вивчення природничих наук, іноземних мов, залучення їх до традиційних видів діяльності з народно-прикладних видів мистецтва і праці;

– вивчення особливостей змісту, форм і методів підготовки вчителів, вихователів, практичних психологів, соціальних педагогів в університеті для роботи у гірському етносередовищі.

Досліджуючи проблему впливу гірського етносередовища на розвиток, навчання і виховання учнів-горян, ми звертаємо увагу на те, що життя спільноти в горах сьогодні вирізняється високою духовністю, а не розвинутими технологіями, а також багатими своєрідними традиціями, які необхідно поєднати з інноваційним змістом, формами і методами діяльності.

Дослідники намагаються вникнути в реальний процес збалансування технологічної раціональності і ще не втраченої духовності, сьогоdnішнього прагматизму і романтизму гірських спільнот, наступальної підприємливості і природолюбності мешканців гір. [4, 9].

У великих та середніх за чисельністю населення містах етнічні риси швидко розмиваються. Вони ще зберігаються на рівні сім'ї, художніх етнічних об'єднань та вшануванні певних етнонаціональних свят. Втрата етносу – це втрата живого пласту тисячолітньої культури, що часто призводить до появи манкуртів, що не знають свого роду-племені.

Життєві цінності горян, їх душевне здоров'я, оптимізм, духовні сили, власна система життєзабезпечення в складних географічних умовах – усе це не може не відбитись на світосприйнятті і світорозумінні дітей-горян, на роботі вчителів і школи.

Висновки. Провівши первинні обстеження та вивчення стану роботи гірських шкіл і впливу гірського етнічного середовища на виховання, навчання і розвиток учнів, ми прийшли до таких висновків:

– в роботі значної частини вчителів ще не склалась система використання етнічних чинників для кращого розвитку дітей і підвищення ефективності навчально-виховної роботи (залучення дітей до традиційних в горах видів діяльності; глибшого розуміння взаємозалежностей діяльності людей від умов природи; обумовленість звичаїв, традицій, народної творчості гірськими ландшафтами і способом господарювання тощо).

– уповільнений суспільний розвиток гірських територій, збіднений ринок праці в гірських селах, недостатня зацікавленість державних і недержавних організацій у багатофункціональному розвитку гірських сіл справляють негативний вплив на розвиток учнів та роботу гірської школи.

– монофункціональний спосіб господарювання в горах на лише ускладнює організацію профільного навчання, але й утруднює вибір професій та працевлаштування випускників шкіл.

– процеси навчання і виховання дітей ускладнюються тим, що багато дітей залишаються без опіки батька і матері. Трудова міграція, сезонні роботи позбавляють можливості багатьох батьків виховувати своїх дітей, а відповідно послаблюється вплив етносу на розвиток учнів.

1. Гачев Г. Национальные образы мира. – М. – 1988. – С.47 – 48.

2. Концепція національного виховання // Рідна школа. – 1995. – № 6. – С. 18.

3. Кульчицький О. Світовідчуття українця // Українська душа. – К. – 1992. – С.48 – 65.
4. Лаврук Марія. Гуцули українських Карпат (етногеографічне дослідження). – Львів. – 2005. – С.9.
5. Мариновська О., Юсипчук С. Проект «Івано-Франківщини». Особливості організації та управління проектно-впроваджувальною діяльністю вчителів у між курсовий період // Освітня система «Довкілля»: методичний менеджмент інновацій у системі проектно-впроваджувальної діяльності. Науково-методичний збірник. За редакцією Оксани Мариновської. – Івано-Франківськ. – ОІППО. – 2008. – С. 19-20.
6. Пірен М. Етнопсихологія. – К.– 1996.– С.74.
7. Рибчин І. Геопсихічні реакції і вдача українця. – Мюнхен. – 1996. – С.21 – 22.
8. Рибчин І. Геопсихічні реакції і вдача українця. – Мюнхен. – 1996. – С.27 – 28.
9. Савченко О. Моделі розвитку української школи // Освіта України. – № 81 від 27 жовтня 2006. – С.5.
10. Савчук Б., Білавич Г. Етнологічні засади навчально-виховного процесу школи 1-го ступеня // Гірська школа Українських Карпат. – Івано-Франківськ: ЛІК. – 2009. – №4-5. – С.68.
11. Чижевський Д. Нариси історії філософії на Україні. – Нью-Йорк. – 1991. – С.15 – 16.